

מִן הַ"מִּנְצַח" שֶׁבִּמְקָרָא אֶל הַ"מִּזְמוֹר לְדוֹד" בְּקוֹמְרָאן:
 לְבִיאֹרוֹ שֶׁל נֶתָן מוֹקֵשָׁה בְּרִשִׁימַת "חִיבוֹרֵי דוֹד" שֶׁבִּמְגִילַת 11QPs^a
 עַל רִקְעַ מַעֲמָדוֹ שֶׁל הַשּׁוֹרֵשׁ נִצַּח בְּלִשׁוֹן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי

א. הַבְּעִיָּה הַפְּרִשְׁנִית

רִשִׁימַת "חִיבוֹרֵי דוֹד", הַמְצוּיָה בְּמִגִּילַת הַמִּזְמוֹרִים מִמְעֵרָה 11 לְקֶרֶת סוֹפָה (11QPs^a)
 (27:2–11), מֵיִיחַסַת לְדוֹד אֶת חִיבוֹרֵן שֶׁל אֶלְפֵי יִצִּירוֹת פִּיּוּטִיּוֹת מִסוּגִים שׁוֹנִים:¹

2	וְיִהי דוֹיד בֶּן יִשִׁי חֶכֶם וְאוֹר כְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ ¹ סוֹפֵר
3	וְנִבְּוֹן וְתַמִּים בְּכוֹל דְּרַכְיוֹ לְפָנַי אֶל וְאַנְשִׁים וְיֶתֶן
4	לוֹ ה' רוּחַ נְבוֹנָה וְאוֹרָה וְיִכְתוֹב תְּהִלִּים
5	שְׁלוֹשֶׁת אֶלְפִים וְשֵׁשׁ מֵאוֹת וְשִׁיר לְשׁוֹרֵר לְפָנַי הַמְזַבַּח עַל עוֹלַת
6	הַתְּמִיד לְכוֹל יוֹם וְיוֹם לְכוֹל יְמֵי הַשָּׁנָה אַרְבַּעַה וְשִׁשִּׁים וְשְׁלוֹשׁ
7	מֵאוֹת וְלִקְוֹרְבָן הַשְּׁבַתוֹת שְׁנַיִם וְחֲמִשִּׁים שִׁיר וְלִקְוֹרְבָן רֵאשִׁי
8	הַחֹדֶשִׁים וְלְכוֹל יְמֵי הַמוֹעֲדוֹת וְלִיּוֹם הַכַּפּוּרִים שְׁלוֹשִׁים שִׁיר
9	וְיִהי כוֹל הַשִּׁיר אֲשֶׁר דָּבַר שֵׁשָׁה וְאַרְבַּעַם וְאַרְבַּעַת מֵאוֹת וְשִׁיר
10	לְנֶגֶן עַל הַפְּגוּעִים אַרְבַּעַה וְיִהי הַכוֹל אַרְבַּעַת אֶלְפִים וְחֲמִשִּׁים
11	כוֹל אֱלֹהֵי דָבַר בְּנִבְּוָאָה אֲשֶׁר נֶתָן לוֹ מִלְּפָנַי הָעֲלִיּוֹן

רִשִׁימָה זוֹ מְבַחֵינָה בֵּין שְׁלוֹשׁ סוּגוֹת סְפְרוּתִיּוֹת שְׁדוּד שֶׁלַח אֶת יְדוֹ בְּחִיבוֹרֵן:
 (1) "תְּהִלִּים", שֶׁמִּסְפָּרָם 3,600; (2) "שִׁיר לְשׁוֹרֵר לְפָנַי הַמְזַבַּח עַל עוֹלַת הַתְּמִיד",
 וְבָה 446 פְּרִיטִים; (3) אַרְבַּעַת יִצִּירוֹת מִסוּג הַ"שִּׁיר לְנֶגֶן עַל הַפְּגוּעִים". הַסוּגָה הַשְּׁנִיָּה
 קְשׁוּרָה בְּטְבוּרָה לְסִדְרֵי הַפּוֹלְחָן בְּמִקְדָּשׁ, וְהִיא מוֹסִיפָה וּמְתַפְרֶטֶת בְּהַתָּאָם לָהֶם
 לְשְׁלוֹשָׁה תַּת־סוּגִים: (א) 364 שִׁירִים הַמִּיּוֹעֲדִים "לְכוֹל יוֹם וְיוֹם לְכוֹל יְמֵי הַשָּׁנָה",
 לְרַבּוֹת הַשְּׁבַתוֹת; (ב) 52 שִׁירִים מִיּוֹחַדִּים "לְקוֹרְבָן הַשְּׁבַתוֹת"; (ג) 30 שִׁירִים שְׁנוּעֵדוֹ
 לִימִים טוֹבִים, כְּלוֹמֵר לְ"רֵאשִׁי הַחֹדֶשִׁים וְלְכוֹל יְמֵי הַמוֹעֲדוֹת וְלִיּוֹם הַכַּפּוּרִים". מִן
 הַנִּתְּוֹנִים הַמִּסְפָּרִיִּים הַלְלוּ עוֹלָה בְּבִירוֹר כִּי בְּעַל הַחִיבוֹר נִקְטַ לּוֹחַ שָׁנָה בֶּן 364 יוֹם,

1. J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11: 11QPsalms^a*, DJD 4, Oxford 1965, pp. 91–93, pl. xvi; idem, *The Dead Sea Psalms Scroll*, Ithaca 1967, pp. 134–137

מעין הלוח שספר היובלים טען בתקיפות רבה בזכותו, והוא הלוח שבני עדת היחד אימצוהו בהתרסה לעומת זרמים אחרים בימי הבית השני.² גם ארבעת השירים "לנגן על הפגועים" תואמים כנראה את ארבעת "ימי התקופה" שנוספו בלוח זה לחודש השלישי אשר בכל אחת מארבע תקופות השנה.³ והנה, בעוד היצירות שנמנו בסוגה השנייה והשלישית מצאו את ביאורן המלא ברקע הקלנדר של החיבור, דהיינו הלוח בן 364 יום המקובל על מחברו, נותר מִסְפֵּר ה"תהלים" שיוחסו לדוד מיותר מכל זיקה ברורה ללוח השנה.

מפרשי הטקסט אכן התקשו בפירושו של מספר זה, ולא ניתן לו הסבר משיביע רצון. יש חוקרים שנמנעו מן הניסיון לפרש מספר זה בפני עצמו, וראו בו גוזמה ספרותית או תרגיל חשבונאי שכל תכליתו להגדיל את מספרן הכולל של היצירות שיוחסו לדוד (4,050) ממספר היצירות שיוחסו לשלמה בנו – 4,005 (מלכים א ה 12).⁴ אך נראה כי ברשימה מעין זו לכל נתון מספרי יש מובן של ממש, ואמנם רוב החוקרים חתרו ליתן טעם למספר זה. במחקר מקיף על "חיבורי דוד" דן ונדרקם

2. לתיאור מסכם של מגוון השיטות הקלנדריות ראו י' בן-דב וו' הורוביץ, "השנה בת 364 יום במסופוטמיה ובקומראן" מגילות א (חשס"ג), עמ' 3–26; ושם טיעונים משכנעים נגד הזיהוי – הרווח במחקר – בין הלוח בן 364 ימים ובין לוח החמה.

3. W. H. Brownlee, "The Significance of 'David's Compositions'", *RQ* 5 [20] (1966), p. 570; ש' טלמון, "לוח המועדים בשנת החמה של עדת היחד על פי רשימת שירי דוד במגילות המזמורים ממערה 11 (11QPs^a XXVII)", בתוך ג' בריין וב' ניצן (עורכים), יובל לחקר מגילות ים המלח, ירושלים תשס"א, עמ' 215–219. טלמון רואה במונח פגועים צורת רבים של פגוע מן פג"ע שהוראתו "לבקש, להתחנן, להתפלל", "על משקל 'שלוש', 'רצון', 'בחון' וכיוצא בזה בלשון המקרא, 'מחוז', 'כרז' וכיוצא בזה בלשון חז"ל כשם עצם נדרף ל'תפילה' [...] משתמע מאכן כי ארבעת ימי הפגועים הנוספים שבלוח העדה היו ימי תפילה והודיה" (שם, עמ' 217). ברם מבחינה מורפולוגית כונסו ברישמתו בכפיפה אחת שמות שמוצאם במשקלים שונים; כך למשל השם שלום בא מן qatal (ותנועתו הראשונה נחטפת בריבוי: שְלוּמִים), ואילו בחון בא מן קטול (במשקל זה הקמץ מתקיים בנטייה ואינו נחטף, השוו בלשון חז"ל לְקוּחֹת), שהוא למעשה צורת בינוני פעיל – ויש המכנים אותו "שם הפועל" (nomen agentis) – של בניין קל. צורת היסוד של פגועים כנראה אינה פְּגוּעַ כִּי אִם פְּגַע, כשם שמצינו בלשון המגילות נגועים מן נָגַע, כפי שציינ' א' קימרון, "ההבחנה בין וי"ו לוי"ד בתעודות מדבר יהודה", בית מקרא יט/נב (תשל"ג), עמ' 109 והערה 35; השוו לערך "נגועים" בדקדוקו (ולספרות הנזכרת שם): E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea*: *Scrolls, HSS 29*, Atlanta 1986, §500.3, p. 111. מונח זה מהיקריות אחרות של פג"ע שעניינן פגיעת שדים ומזיקים, והוא מתבאר היטב על רקע הדמונולוגיה האופיינית למחשבתה של עדת היחד; ראו M. Kister, "Demons, Theology and Abraham's Covenant (CD 16:4–6 and Related Texts)", in R. A. Kugler & E. M. Schuller (eds.), *The Dead Sea Scrolls at Fifty*, Atlanta 1999, pp. 171 n. 21, 174–175 n. 38.

4. ראו למשל טלמון (לעיל הערה 3), עמ' 205; י' זקוביץ, "דברי דוד הראשונים: עיונים במזמור קנא מקומראן", בתוך ל' מזור (עורכת), על מגילת ספר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 75–76.

בפירושים קודמים, הנשענים כולם על ההנחה שעיקר טעמו של המספר 3,600 בהיותו כפולה של 150 (מספר המזמורים בספר תהלים הקנוני) ב-24, ודחה אותם בצדק (ועוד אפשר להוסיף על נימוקיו).⁵ ברם פירושו שלו, שיש כאן השתקפות של שיטה קלנדרית המבוססת על שנת חמה בת 360 יום (בהכפלת מספר זה במספר השלמות 10), אף שהוא מבוסס יותר מהצעות קודמיו, אינו עולה בקנה אחד עם העובדה שהלוח השליט בחיבור זה מכיר בשנה בת 364 ימים דווקא.⁶ ואין להביא ראיה מספר היובלים, בטענה שגם הוא משקף שיטות קלנדריות שונות, שכן ספר זה אינו מקשה אחת, אלא אוסף של מסורות שעליהן נרבדה שככת עריכה.⁷ אך אם אין למספר 3,600 משמעות קלנדרית, מניין שאבו בעל "חיבורי דוד", ומה מובנו?

ב. הרקע הספרותי

במקום אחר דנתי בהרחבה בהיבטים הספרותיים של רשימת "חיבורי דוד".⁸ הצעתי שם כי מצד המבנה חיבור זה מעוצב לפי הדגם של רשימת שבחי שלמה אשר בספר מלכים (מלכים א ה 9-14). במרכזן של שתי הרשימות עומד מניין יצירותיו

5. J. C. VanderKam, "Studies on 'David's Composition' (11QPs^a 27:2-11)", *ErIsr* 26 (1999), pp. *214-216. נראה כי סקיהן היה הראשון שהציע לתפוס את 3,600 כמכפלה של P. Skehan, "The Scrolls and the Old Testament Text", *McCormick* 150 (1967-8), p. 278. לדעת בקוית המספר 24 יוצא על משמרות הכהנים: R. T. Beckwith, "The Qumran Psalter: The Courses of the Levites and the Use of the Psalms in Qumran", *Calendral and Chronology, Jewish and Christian: Biblical, Intertestamental and Patristic Studies*, Leiden 1996, pp. 139-166. במקורו בשנת 1984. ואכולדר השיג עליו בטענה שלפי הלוח הכיתתי מתחייבים דווקא 26 משמרות כוהנים, והדבר אף אמור במפורש במגילת המלחמה ב 2. ברם מפי ד"ר יונתן בן-דב אני למד כי זה נתון מבודד שאין לו תימוכין במסמכי המשמרות מקומראן; במסמכים אלה גופם נמנים דווקא 24 משמרות. קשה לקבל את פתרונו המוזר של ואכולדר עצמו, ש-24 אינו אלא ערכו בגימטרייה של השם דויד בכתב מלא: B. Z. Wacholder, "David's Eschatological Psalter 11QPsalms^a", *HUCA* 59 (1988), p. 35.
6. ניסיון אחר לפשר בין השיטות השונות יש בהצעה לראות במספר 3,600 "כפולת 12 חודשי השנה במספר 30 ימי החודש ולעשרת התהלים ששרו הלויים דבר יום ביומו על מעלות המקדש ב-360 הימים היסודיים של הלוח" (ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, ירושלים תשס"ג, עמ' 273 הערה 79). אך אין בו הסבר לטעם ההתעלמות מארבעת ימי התקופה במניין היצירות שבסוגה הראשונה, אף על פי שהם נחשבים לצורך חישוב היצירות שנמנו בסוגה השנייה, ואף נזכרו במפורש (ובלא כל הכפלה או חישוב נוסף) בתור הסוגה השלישית.
7. כפי שהראה מ' סיגל, ספר היובלים: שכתוב המקרא, עריכה, אמונות ודעות, ירושלים תשס"ח.
8. נ' מזרחי, "רשימת 'חיבורי דוד' שבמגילת המזמורים מקומראן (11QPs^a 27:2-11) וזיקותיה לתיאורי דוד ושלמה בספר מלכים ובספר דברי-הימים", מגילות ה-1 (תשס"ח), עמ' 167-196. הדברים האמורים בסעיף זה בקיצור נמרץ בתור רקע לדיון הלשוני נדונו שם בהרחבה בפני עצמם.

הפיוטיות של המלך (שו' 4ב-10; השוו מלכים א ה 12-13), וממסגרים אותו דברי שבח לחכמת המלך בפתיחה (שו' 2-4; השוו מלכים א ה 9-11) ובחתימה (שו' 11; השוו מלכים א ה 14). על דמיון בסיסי זה במבנה נוספים קווי דמיון בין שני הקטעים, וכולם מעידים לדעתי כי בעל "חיבורי דוד" הושפע ישירות מרשימת שבחי שלמה בבואו למנות את חיבורי דוד. נראה כי על מחבר זה פעלה בד בבד השפעתו של ספר דברי הימים. רשימת שבחי שלמה אמנם חסרה בקטעים המקבילים שבספר דברי הימים המתארים את קורות שלמה, אך מוטיבים ספרותיים ורעיוניים המצויים ברשימת "חיבורי דוד" קרובים דווקא למסורות פרשניות שנטו בספר דברי הימים: (1) המרת החכמה ה"חילונית" בענייני המקדש, (2) העברת תיאורים משלמה לדוד, (3) ייחוס רוח נבואה לדוד, (4) כינון הליטורגיה בידי דוד כחלק אינטגרלי מן הפולחן במקדש. קרבה זו תקפה הן באשר לכל מוטיב לעצמו הן באשר לקישורם יחדיו במכלול אחד.

מסתבר כי בעיני קוראים בני תקופת הבית השני עוררה רשימת שבחי שלמה בהקשרה המקורי קושי של ממש, מאחר שאין בה שום התייחסות למפעלו החשוב ביותר של המלך מנקודת ראות דתית – בניית המקדש. החכמה בפסקה זו היא תכונה "חילונית" ואוניברסלית, ואינה מציינת בשום מקום שחכמתו של שלמה באה לידי ביטוי בתכנון המקדש ובבנייתו, אף על פי שספר מלכים עצמו מדגיש מאוד את פארו ואת שכלולו בהמשך הסיפור. לפיכך בהגיעו לתיאור חכמת שלמה השמיט בעל דברי הימים את הרשימה כולה, והעמיד כנגדה מקבילה פונקציונלית (דברי הימים ב א 18 – ב 1), הלקוחה ממקום אחר בספר מלכים (מלכים א ה 29-30), והיא חוזרת ונכפלת בהגיעו אל הנקודה ההולמת ברצף הסיפור (דברי הימים ב ב 17). הכפלה זו היא טכניקה אפיינית של בעל הספר,⁹ והיא משרתת כאן תכלית רעיונית ברורה – כנגד התיאור המופשט והכללי של חכמה חילונית מעמידים את התכלית הדתית הברורה והמוגדרת של בניין המקדש: "ויאמר שלמה לבנות בית לשם ה' ובית למלכותו. ויספר שלמה שבעים אלף איש סבל ושמונים אלף חצב בהר ומנצחים עליהם שלשת אלפים ושש מאות" (דברי הימים ב א 18 – ב 1).¹⁰

9. כך למשל נקט דרך זו פעם נוספת בתיאור קורות שלמה: הוא השמיט את צרור הרשימות המנהליות הכולל בעיקר את רשימת ניצבי שלמה (מלכים א ד 1 – ה 8), אך העמיד כנגדו קטע קצר (דברי הימים ב א 14-17) המקביל לו מצד מיקומו ועניינו, דהיינו המחשת עושרו של שלמה. קטע זה לקוח ממקום אחר בספר מלכים (מלכים א י 26-29; והוא מעוגן במלכים א ה 6 שברשימת הניצבים גופה), והוא חוזר ונשנה במקומו המתאים (דברי הימים ב ט 25-28). כנגד זאת, במקרים אחרים השמיט בעל דברי הימים קטע ממקורותיו בלא להעמיד לו תחליף; כך למשל נהג בסיפור החכמתי על משפט שלמה (מלכים א ג 16-28).
10. אנו מוצאים אותם דברים עצמם במקום נוסף בתיאור קורות שלמה בספר דברי הימים, וגם שם הם עומדים כנגד הציון של חכמת שלמה בספר מלכים. במסגרת התיאור של יחסי שלמה וחרים מלך צור זה האחרון מצהיר: "ברוך ה' היום אשר נתן לדוד בן חכם על העם הרב הזה"

יוצא אפוא, שכנגד הפירוט של יצירות שלמה בתחום ספרות החכמה ספר דברי הימים מעמיד את פירוטו של כוח האדם שהוקצה לבניין המקדש. למעשה ניתן לקבוע, כי בעל דברי הימים "תרגם" את חכמת שלמה החילונית והמופשטת לשפת המעשה ובניין המקדש.

והנה במקבילה זו מופיע אותו נתון מספרי המצוי גם ברשימת "חיבורי דוד" – 3,600. אמנם ב"חיבורי דוד" מספר זה מציין את מניינם של "תהלים", כלומר של יצירות ספרותיות, ואילו בדברי הימים ב ב 1 (וכן בפס' 17 המקביל לו) מספר זה מציין את מניינם של ה"מנצחים" המפקחים על עבודת הסבלים והחוצבים, כלומר של אנשים בשר ודם. אך עיון מעמיק יותר מעלה את האפשרות שבעל "חיבורי דוד" אכן נטל נתון זה דווקא מן הכתוב בספר דברי הימים תוך שהוא מעניק לו פירוש לקסיקלי מיוחד ואטומיסטי. בירור מפורט של הצעה זו מחייב לברר צד מסוים במעמדו של הפועל נִצַּח בעברית המקראית.¹¹

ג. דיון לשוני

לא כאן מקום לעיין במלוא ההיקף של הוראות השורש נצ"ח בעברית ובארמית.¹² לענייננו די להזכיר כי בעברית המקראית, ובה בלבד, הפועל נִצַּח מופיע בשני

(מלכים א ה 21), אך בעל דברי הימים חש להרחיב ולהבהיר מהי חכמה זו, ושם בפי מלך צור את הדברים האלה: "ברוך ה' אלהי ישראל אשר עשה את השמים ואת הארץ, אשר נתן לדוד המלך בן חכם יודע שכל ובינה אשר יבנה בית לה' ובית למלכותו" (דברי הימים ב 11). לא כאן המקום להתעכב על הצהרת האמונה המושמת בפי מלך צור ברישה, ודי לצרכינו להצביע על הבדל בולט אחד בסיפה: המרת השבח הכללי "בן חכם על העם הרב הזה" בתיאור שיש בו גם משום גיבוב טיפוסי של מילים נרדפות ("בן חכם יודע שכל ובינה") וגם הגדרה מדויקת של תכליתה המעשית של החכמה ("אשר יבנה בית לה' ובית למלכותו"). לדיון במגמתו של ספר דברי הימים לצמצם בתיאורים של חכמת שלמה ראו ש' יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים ומקומן בעולם המחשבה המקראית, ירושלים תשל"ז, עמ' 405–406;

השוו S. Japhet, *I & II Chronicles*, OTL, London 1993, pp. 523, 532

11. לא ארון כאן במילה נִצַּח, שעניינה ואולי גם גיזרונה שונים.

12. מקובל להניח כי הוראתו היסודית של שורש זה (1) "לזרוח, להאיר", וממנה נתפתחה ההוראה המושאלת (2) "לנהל, לפקח", וזו האחרונה התרחבה להוראה (3) "לגבור, להצטיין, להצליח (במלחמה), להנחיל תבוסה (צבאית)"; ראו למשל מילון BDB, עמ' 664, ערך "נצח-I" (דילגתי כאן על התפתחותו הסמנטית של השורש בלשונות השמיות הדרומיות, שאינן רלוונטיות לענייננו). ברם התפתחות סמנטית זו (שתוארה כאן באופן סכמטי ביותר), אף שהיא אפשרית מבחינה טיפולוגית, מסופקת במקצת מבחינה כרונולוגית. בתייעוד הארמי, שהוא התייעוד הלשוני הרציף ביותר, ההוראה הראשונה (והקדומה ביותר, לפי ההשערה) מתועדת בסורית ובארמית בבליית, כלומר בדיאלקטים מאוחרים, בעוד ההוראות המשלתולות ממנה מתועדות ברבדים קדומים יותר. אמנם אין זה מן הנמנע שהוראה קדומה תעלה דווקא במקורות מאוחרים יחסית, ובכל זאת יש לתהות על הגיון הרציפות המיוחסת להתפתחות סמנטית משוערת זו, והבנתה הנכונה תלויה במידת מה בשאלה, האם מובן של כמה היקרויות

הקשרים שונים: על פי רוב הוא בא בהקשר של פעילות מוזיקלית וליטורגית,¹³ ופעמים אחדות בהקשר של עבודת בנייה.¹⁴ הקשר אחרון זה מיוחד לעברית המקראית המאוחרת, כפי שניתן להיווכח משני טעמים. ראשית, כל ההיקריות של

בארמית הממלכתית משקף התפתחות סמנטית עצמאית או תרגום בבואה מן הפרסית. ראו ; G. R. Driver, *Aramaic Documents of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1957, p. 65 'י קוטשר, "בשולי מאמרה של ש' יפת", לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 280–281; וכן רמיתו של גרינפלד (בעקבות בנבנישת): J. C. Greenfield & B. Porten, *The Bisitum Inscription of Darius the Great: Aramaic Version (Corpus Inscriptionum Iranicarum I.V.I)*, London 1982, p. 51 line 75. בין כך ובין כך הטיעון האמור בפנים אינו נסמך על ביורר אטימולוגי כי אם על ניתוח קר־טקסטואלי של הכתובים, כלומר על הוראות הפועל העולות מן ההקשר הממשי של היקריותו, ולפיכך בעיה זו אינה מעלה או מורידה לענייננו.

13. כגון חבקוק ג 19; תהלים ד 1 (ועוד 54 פעמים בכותרות מזמורים); דברי הימים א טו 21 ועוד. בהקשר זה הפועל נִצַּח בא בדרך כלל בצורת הבינוני (לְ) מִנְצַח, ומפעם לפעם בצורת המקור לְנִצַּח. החוקרים נוטים להניח כי משמעות הפועל בהקשר המוזיקלי זהה למשמעותו בהקשר השני (ראו בפנים להלן), והיא "לנהל, לפקח", כלומר ההוראה השנייה לפי הסכמה המתוארת בהערה הקודמת, ומכאן תרגומו השכיח director; ראו למשל במילונים, והשוו לניתוח הסמנטי שהציע ש' מורג, "על קרן ועל ישועה ועל קרן ישועה", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ד/ג–ד (תשמ"ה), עמ' 347–348 = הנ"ל, מחקרים בלשון המקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 220–221. על כותרת המזמורים (ל) מנצח ראו עוד L. Delekat, "Probleme der Psalmenüberschriften", *ZAW* 76 (1964), pp. 283–290

14. למרות ההבדל בין שני הקשרים אלה, מבחינה אטימולוגית מדובר אולי באותו שורש עצמו (על הזיקה הסמנטית ביניהם ראו בהערה הקודמת). אמנם במאמר בעל מעוף הציעה המוזיקולוגית בתיה באיאר לקשור את המונח המוזיקלי למנצח למילה האכדית nishu, מונח לבלרי שפירושו "קטע (המיועד להעתקה מתוך טקסט ארוך יותר)": B. Bayer, "The Titles of the Psalms: A Renewed Investigation of an Old Problem", *Yaval* 4 (1982), p. 86. על המונח האכדי ראו מילון CAD, כרך N/2, עמ' 267. אם הצעה מעניינת זו מכוונת לאמת, יש לנתק מבחינה אטימולוגית את נצ"ח בהקשר המוזיקלי מן נצ"ח בהקשר האדמיניסטרטיבי. ברם באיאר לא נתנה את דעתה לשני קשיים לשוניים המעיבים על הצעתה: הקושי הראשון הוא שהמילה האכדית באה משורש הכולל סמ"ך ולא צד"י. קושי זה אינו חמור במיוחד, שכן עיצורים שורקים עשויים להתחלף בקרבת עיצור שוטף, והשוו לדבריו של מ' בר-אשר על החילופים בין נת"ז, נת"ס, נת"ץ ונת"ש במאמרו "ביוררים בלשניים בכתבי-היד של המשנה: טיפוסים הלשון וקווי ייחוד בלשון", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ז (תשמ"ד–תשמ"ח), עמ' 199–202 ובייחוד הערה 128. [אגב אורחא אציין שתופעה זו עשויה לפעול נגד מעתקי העיצורים המוכרים, ואולי כך למשל יש להסביר את היחס בין השורש העברי כנ"ס ובין רעו הארמי כנ"ש, אשר ח"י גרינפלד תמה עליו והגדירו "אנומליה" אטימולוגית חסרת הסבר; ראו מאמרו "Three Related Roots: KMS, KNS and KNS̄", בתוך מ' בר-אשר (עורך), מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים: מוגשים לשלמה מורג, ירושלים תשנ"ו, עמ' 38* = *Al Kanfei Yonah: Collected Papers of Jonas C.*, edited by S. M. Paul, M. E. Stone & A. Pinnick, Jerusalem & Leiden 2001, vol. II, p. 845. הסבר זה הולם גם את המקרים שהוזכרו בן-חיים, "מן הדקדוק ומן המילון", מחקרים בלשון ב–ג (תשמ"ז), עמ' 107 הערה 25.] הקושי השני טמון בעובדה ששורש המונח האכדי כולל ח"י"ת חִפִּית (השוו בערבית نَسَخ), ואילו

נִצַּחַ במוֹבֵן "ניהל עבודה ופיקח עליה" מרוכזות בספרים מאוחרים (עזרא ג 8, 9; דברי הימים א כג 4; דברי הימים ב ב 1, 17; לד 13).¹⁵ שנית, לפחות במקרה שלפנינו ממיר נִצַּחַ בהוראתו זו שימוש לשון קלסי:¹⁶

דברי הימים ב ב 1: שלשת אלפים ושש מאות ומנצחים עליהם
דברי הימים ב ב 17: ושלשת אלפים ושש מאות מנצחים להעביד את העם

כנגד:

מלכים א ה 30: שלשת אלפים ושלש¹⁷ מאות הרדים¹⁸ בעם העשים במלאכה

הצורה (ל)מנצח גזורה משרש בעל ח"ת לועית (השוו בערבית نصح); ובאמת בתעתיקי מילה זו בטור השני של ההקספלה, המשקפים מסורת הגייה של העברית שעוד הילכה במאה השלישית לסה"נ, אין ייצוג עיצורי לעיצור האחרון, כרגיל בהיקרויות החי"ת הלועית: *λαναασση* (החי"ת החפית מיוצגת בתעתיקים אלה באות χ). קושי זה חמור מקודמו, ואיני רואה דרך לפתרו לאשורו. אמנם אפשר לתרץ כי כבר בשלב קדום נשתכח מובנו הקדום של המונח הטכני מנצח, ודוברי העברית גזרוהו מן נצ"ח השגור בלשון בדרך של אטימולוגיה עממית; אך בהיעדר נתונים מסייעים לטענה כזו היא נראית דחוקה למדי, ולפיכך יש לדחות את הצעת באיאר. חברי ד"ר אורי גבאי הסב את תשומת לבי לאפשרות לזהות את המונח מנצח בשמו של כלי נגינה הקרוי באכדית *manzû*; ראו, H. Holma, "Lexikalische Miszellen", *ZA* 28 (1914), pp. 159–161, §7. והעניין ראוי לעיון נוסף.

15. כבר דרייבר שם לב לעובדה זו: S. R. Driver, *An Introduction to the Literature of the Old Testament*, Edinburgh 1913, p. 537 no. 21. גם תלשיר מנה את הפועל נִצַּחַ (שלא בהקשר מוזיקלי) עם סממני העברית המקראית המאוחרת המשותפים לספר דברי הימים ולספר עזרא ונחמיה: D. Talshir, "A Reinvestigation of the Linguistic Relationship between Chronicles and Ezra-Nehemiah", *VT* 38 (1988), p. 188 no. 59.

16. השוו ש' ית, "חילופי שרשים בפועל בטקסטים המקבילים בספר דברי הימים", לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 264 מס' 6. שאר ההיקרויות בספר דברי הימים מופיעות בטקסטים שאין להם מקבילה בספר מלכים.

17. הכתוב בספר מלכים גורס "שלשת אלפים ושלש מאות" (כך נוסח המסורה למלכים א ה 30), ועל כן ברור שלא הוא שימש מקור לבעל "חיבורי דוד". תרגום השבעים לספר מלכים אמנם גורס "שלשת אלפים ושש מאות" (בדומה לספר דברי הימים), אך ליבונה של גרסה זו כרוך בהערכת מכלול ההבדלים הרבים בין נוסח המסורה לתרגום השבעים בפרקים הראשונים של ספר מלכים. לדין מעין זה ראו P. S. F. van Keulen, *Two Versions of the Solomon Narrative: An Inquiry into the Relationship between MT 1 Kgs. 2–11 and LXX 3 Narrative*: *An Inquiry into the Relationship between MT 1 Kgs. 2–11 and LXX 3 Narrative*: *An Inquiry into the Relationship between MT 1 Kgs. 2–11 and LXX 3 Narrative*, Leiden 2005, esp. pp. 244–246; *Reg. 2–11, VTSup* 104, Leiden 2005, esp. pp. 244–246. "דברי שלמה האחרונים: התוספות הארוכות בתרגום השבעים למל"א ב (1-a46, k-a35) וחשיבותן לשאלת העריכה של מל"א א-יא", תרביץ עה (תשס"ו), עמ' 7–8 הערה 4. מובן שאפילו נניח שתרגום השבעים משמר את הגרסה המקורית, אין פירוש הדבר שזו בהכרח הגרסה שעמדה בפני בעל "חיבורי דוד". על כל פנים אין להניח שבעל "חיבורי דוד" נסמך בפרשה זו על ספר מלכים, משום שהמונח מנצחים, שהוא העומד ביסוד העניין (כמבואר להלן), מצוי בספר דברי הימים בלבד.

18. גם במקום אחר בספר מלכים מובע בלשון רד"י עצם הרעיון של אנשים המפקחים על מלאכת

בלשון חז"ל חלה תמורה במשמעותו של השורש נצ"ח, והקשרי מופעיו מורים על ההוראה הרחבה "להצליח, להנחיל תבוסה", הן בהקשרים צבאיים ממש הן בהקשרים מושאליים המכוונים להתנצחות בין חובשי הספסלים בבית המדרש. כך למשל המדרש שלקמן מושתת על הפער בין המונח המוזיקלי למנצח ובין המשמעות השגורות של נצ"ח בלשון חכמים:

אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברבי יוסי: מאי דכתיב "למנצח מזמור לדוד"? זמרו למי שנוצחין אותו ושמח! בוא וראה שלא כמידת הקדוש ברוך הוא מידת בשר ודם. בשר ודם מנצחין [נ"א: נוצחין] אותו ועצב, אבל הקדוש ברוך הוא נוצחין אותו ושמח... (פסחים קט ע"א).

הוראה זו מעוגנת כבר בעברית של ימי הבית השני, כפי שעולה מלשונה של מגילת המקדש נח 11, "והיה אם נצחו את אויביהמה ושברום והכום לפי חרב...",¹⁹ והיא גם ניבטת מבעד לתרגום השבעים, פרי התקופה ההלניסטית, אשר בכמה וכמה מקראות נתפרשה בו המילה לְנִצַּח על דרך לשון חכמים (εἰς νῆκος/νεῖκος), אף על פי שברוב המקומות הללו ברור מן ההקשר או מן התקבולת שמילה זו משמשת בנוסח המסורה בתפקיד של תיאור זמן (ראו שמואל ב ב 26; ירמיה ג 5; עמוס

הבנייה: "אלה שרי הנצבים אשר על המלאכה לשלמה, חמשים וחמש מאות הרדים בעם העשים במלאכה" (מלכים א ט 23; בכתוב המקביל בדברי הימים ב ח 10 לא שונה ביטוי זה). דרשן (שם), עמ' 36, ציין שהשימוש בלשון רד"י סוטה משימושי הלשון הרגילים במקרא (את "השרים הנצבים... הרדים בעם" שבכאן הוא מנגיד ל"הנגשים בעם" בשמות ה 6 ול"נצבים" סתם במלכים א ד 7) והוא אפייני יותר ללשון השירה, אך הבחנה זו אינה מפקיעה את חזקתו הקלסית של שימוש לשון זה.

19. הוראה זו יוצאת מן הכתוב אם נפרש שהמילים "שברום והכום לפי חרב" הן תמורה של "נצחו את אויביהמה", אבל אפשר גם לפרש שענינם של שני החלקים שונה, ואמנם לדעת זאב בן-חיים המילים "נצחו את אויביהמה" מתפרשות "נלחמו באויביהם, ערכו קרב עמם" (ולא "הצליחו במלחמה"); ראו מאמרו "ישנים גם חדשים מן צפוני מדבר יהודה", לשוננו מב (תשל"ח), עמ' 280–281. משנת ראש השנה ג, ה, אשר בן-חיים נסמך עליה בדינו שם, נותחה באחרונה ניתוח ממצה במאמרו של מ' כהנא, "תרגום מביא לידי משנה", מחקרי תלמוד ג (תשס"ה), כרך ב, עמ' 431–437, ולענייננו בייחוד עמ' 433. (אגב, שלא כאמור שם דומני שהמהדיר של מגילת המקדש לא פירש שהמילה נצחו מתבארת "נלחמו, ערכו מלחמה" [בן-חיים חידש פירוש זה], ונראה כי גם לדעתו היא יוצאת על ניצחון דווקא; הוא רק ציין שמוכן זה אינו מתועד במקרא, ושיער שהפועל אינו נוטה בבניין פיעל אלא בבניין קל. ראו י' ידן, מגילת המקדש, ב: הנוסח ופירושו, ירושלים תשל"ז, עמ' 184). אם השורש נצ"ח אכן מתפרש "ערך מלחמה", יש לשבח הוראה זו כחוליית ביניים בין ההוראה השנייה ובין ההוראה השלישית בסכמת ההתפתחות הסמנטית המתוארת לעיל בהערה 12; ראו עוד ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ג/ב: קול רינה ותפילה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 46, והערותו של י' קוטשר למקום זה בביקורתו על הספר ("הארמית של השומרונים", תרביץ לז [תשכ"ח], עמ' 405) על המילה נצחן במוכן "גבורה" במשנה סוטה ח, א.

א 11; ח 7; איכה ה 20; והשוו חבקוק ג 19 [תרגום השבעים: τοὺς υἱὰς] ודברי הימים א כט 11 [וְהַיָּחִידִים].²⁰

למראית עין יש קיום להקשר המוזיקלי גם בלשון המגילות בכמה מקומות במגילת המלחמה, כגון "החצוצרות תהיינה מריעות לנצח אנשי הקלע" (ח 1; השוו ח 9, 12, 16; ט 2; טז 6). לכאורה קשה לדעת בהיקריות אלו, אם הפועל נמשך לצד החצוצרות, ואז יש לפרשו כלשון נגינה, או לצד המלחמה, ואז יש לפרשו כלשון ניהול ופיקוח,²¹ או כלשון הצלחה בקרב. קרוב בעיניי שיש להעדיף את האפשרות האחרונה, ושני טעמים לכך. ראשית, באחד מן המקומות האלה (ח 9–10) יש תקבולת מפורשת המעמידה את הצירוף לנצח במלחמה כנגד להמס לב אויב, ושני הביטויים מכוונים לאותו עניין, דהיינו השגת הניצחון בשדה הקרב:

והכוהנים יריעו בשש חצוצרות החללים	והלוויים וכול עם השופרות יריעו
קול חד טרוד	קול אחד תרועת מלחמה גדולה
לנצח מלחמה	להמס לב אויב

שנית, במקום אחד במגילת המלחמה בא הפועל בבניין התפעל: "[והכוהני]ם יהיו מריעים בחצוצרות החללים והמלחמה מתנצחת בכתיים" (טז 8). צורה זו מעידה

20. למען הדיוק, תרגום זה (על דרך ההוראה השלישית בסכמה המתוארת בהערה 12) אינו שייך לאוצר האקוויולנטים הקבועים של הרובד הקדום של תרגום השבעים – אף על פי שהוא מתועד בו פה ושם – אלא נמנה עם מאפייני המובהקים של העיבוד המכונה "קייגה" תאודוטיון, "כפי שהוכיח גרינדל במחקר משכנע: J. A. Grindel, "Another Characteristic of the Kaige Recension", *CBQ* 31 (1969), pp. 499–513. אקוויולנט זה מצטרף לתכונות נוספות של עיבוד עתיק זה המעידות כי מקורו בחוגי החכמים של המאה הראשונה לפה"ס. יש להעיר כי אנו מוצאים בלשון הבית השני גם כתובים אשר נצ"ח מתפרש בהם "לזרוח, להאיר" (כלומר כהוראה הראשונה לפי הסכמה המתוארת בהערה 12): בן סירא לה 10; מג 13; ואולי גם מג 5 – ראו מ' קיסטר, "לפירושו של ספר בן סירא", תרביץ נט (תש"ן), עמ' 360. קיסטר אף הציע לזהות את עקבותיה של הוראה זו כבר בלשון המקרא: M. Kister, "Some Notes on Biblical Expressions and Allusions and the Lexicography of Ben Sira", in T. Muraoka & J. F. Elwolde (eds.), *Sirach, Scrolls, and Sages, STDJ* 33, S. R. Driver, *Notes on the Hebrew Text and the* גם Leiden 1999, p. 161. *Topography of the Books of Samuel*², Oxford 1913, pp. 128–129

21. כדעת המהדיר, שהעדיף להקביל שימוש לשון זה לכתובים מן העברית המקראית המאוחרת שנזכרו לעיל, ופירש "לנהל": "י ידן, מגילת מלחמת בני אור בבני חושן, ירושלים 1955, עמ' 306; השוו י' צמנן, "מגילת מלחמת בני אור בבני חושן: היבטים צבאיים", בתוך ח' אשל ומ' קיסטר (עורכים), על מגילות קומראן, ירושלים (בדפוס). אבל ידן פסח על שתי הסעפים, ובלשון הביאור שהציע בכתוב במהדורתו (עמ' 351: "היינו מתנהלת ומתגברת בהצלחה") מיוזג למעשה שני פירושים של נצ"ח: "לנהל" ו"להצליח במלחמה". לכאורה קיבל את עמדתו גם א' קימרון, "למילונה של מגילת המקדש", שנתון ד (תש"ם), עמ' 249 מס' 33. אולם למעשה קיבל קימרון רק את המרכיב "מתגברת", ופירש לפיו שנצ"ח פירושו "גבר" הן במגילת המקדש הן במגילת המלחמה.

לכאורה על השפעת הארמית (ראו דניאל ו 4 וכן תרגום יונתן על יחזקאל יט 11; לא 7, 8)²², אך כרי שהוראת הצורה הארמית אינה הולמת את ההקשר כאן. אי אפשר לפרש שהמלחמה "פיקחה, נעשתה אחראית, הצטיינה" על הכתמים, ואין הכתוב מציין אלא שהכתמים ניגפים בקרב. מסתבר כי אין לזקוף את השימוש בכניין התפעל כאן לחובת הארמית, אלא יש לבאר אותו מתוך העברית עצמה. השימוש בכניין התפעל בא להדגיש שתבוסת הכתמים איננה פרי מאמציהם הצבאיים של הלוחמים, אלא הוא תוצאה (על דרך הנס) של התקיעה בחצוצרות.²³ כפי שחומות יריחו קרסו מאליהן בהישמע תרועת השופרות (יהושע ו 20), כך המלחמה בכתמים נשלמה מאליה למעשה עם תקיעת הכוהנים בחצוצרות.²⁴ אין אפוא כל קשר מהותי בין מתנצחת כאן למתנצח בדניאל ו 4, ואין ביניהם אלא דמיון חיצוני בלבד. אגב, יש במגילות מקום נוסף אשר נצ"ח מופיע בו בהקשר של אמירת דברי שיר. כתוב זה מופיע בקטעי ההודיות ממערה 4: "[הקדי]שו שמו בשפתי עוז ולשון נצח הרימו לבד קולכמה" (4Q427 7 i 16).²⁵ ברם עיון בכתוב זה מעלה כי לפנינו שני ביטויים המקבילים זה לזה: "שפתי עוז // לשון נצח"; כשם שהמילה שפתיים מקבילה ללשון, כך המילה נצח מקבילה לעוז. משמע שגם במקום זה נצ"ח משתייך מעיקרו לשדה הסמנטי של גבורה והפגנת עליונות, ואין לזהות בו זיקה של מהות להקשר המוזיקלי.

נתונים אלה מלמדים כי ההקשר המוזיקלי של הפועל נצַח מייחד את לשון המקרא, והצורה מנצח טיפוסית במיוחד לספרות המזמורית ונקרית בעיקר בכותרות

22. זו אכן סברת המהדיר בפירושו על אתר; ראו ידן (שם), עמ' 351. [לאחר מסירת המאמר לדפוס ראיתי כי לדעה זו הצטרף ש' לוגסי, חידושי שורש ובניין בפועל במגילות מדבר יהודה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע תשס"ה, עמ' 179-180, ושם גם נאספו רבים מן הנתונים המוצגים כאן].

23. כך משתמע גם מן המבנה הסביל הנקוט בתרגום האנגלי למהדורת ידן: Y. Yadin, *The Scroll of the War of the Sons of Light against the Sons of Darkness*, trans. B. & C. Rabin, Oxford 1962, p. 336: "and the battle is waged victoriously against the Kittim"

24. לחלופין אפשר לפרש לפי ההוראה הנדונה בהערה 19 לעיל: "הכוהנים יריעו בחצוצרות החללים בעוד המלחמה נערכת בכתמים", כלומר בעוד המלחמה מצויה בעיצומה. לפי שני הפירושים תחביר הכתוב מדגיש את הסימולטניות של שני האירועים המתוארים בו, שהרי הסינטגמה היה + בניוני (העולה כפורחת בלשון הבית השני) מציינת כאן פעולה מתמשכת; ראו בדקדוקן של קימרון (הנוכח בהערה 3 לעיל), עמ' 70, סעיף 400.01 ובספרות הרשומה שם.

25. E. Schuller, "427. 4QHodayot^a", in E. Chazon et al. (eds.), *Qumran Cave 4, XX*: Poetical and Liturgical Texts, Part 2, *DJD* 29, Oxford 1999, p. 96 pl. v בעמ' 99 תרגמה המהדירה באופן מילולי: "strong lips and mighty tongue", וראו הערתה על אתר בעמ' 104.

המזמורים. רצוני להציע כי התפוגגות השימוש המוזיקלי בימי הבית השני, והעובדה שבכותרות מזמורים אין הקשר מילולי של ממש, עשויות לעמוד ביסוד השימוש במספר 3,600 ב"חיבורי דוד": בעל החיבור עמד בפני הכתוב "ומנצחים עליהם שלשת אלפים ושש מאות", אך פירש שהוא יוצא על "מזמורים (מסוג מסוים)", כפי שאכן משתמע מן הכותרת השכיחה "למנצח", המקדימה עשרות מזמורים בספר תהלים, ולנוכח העובדה שההקשר המקביל בספר מלכים דן ביצירותיו השיריות של שלמה. אם נצרף לכאן את העובדה שרוב המזמורים שכותרתם כוללת מונח זה מיוחסים לדוד (39 מתוך 55), תתבהר לנו הדרך שהוא הגיע בה לקביעה "ויכתוב (דוד) תהלים שלושת אלפים ושש מאות".

התופעה של מתן פירוש לקסיקלי מוטעה למילה מנצח חזרה ונשנתה בתולדות העברית. בהיעדר הקשר של ממש בכותרות המזמורים היטשטשה כליל הוראתה המקורית של המילה, תהא אשר תהא, ותלמידי חכמים נדחקו לפרש את המקראות לפי ההקשר, ויצרו את ההוראה המלאכותית "להלל, לשיר, לבצע פעילות מוזיקלית".²⁶ ואמנם אנו מוצאים בספרות חז"ל ובשוליה מקומות ספורים שהשורש נצ"ח מתפרש בהם בהוראה חדשה זו. מן הסתם פעל כאן כוח השינון הליטורגי של המזמורים, כפי שמורים דבריו של ר' יהושע בן לוי (פסחים ק"ז ע"א), המושתתים כולם על מטבעות לשון המשמשים בספר תהלים: "בעשרה מאמרות שלשבח נאמר ספר תלים: בניצוח, בניגון, במשכיל, במזמור, בשיר, באשרי, בתהלה, בתפלה, בהודאה, ובהלל [נ"א: בהללויה]".²⁷ כך גם בברכה השלישית של תפילת ערבית:

26. איני יכול לקבל את סברתו הנועזת של טורסיני, המהפך את היוצרות, ומפרש – על יסוד ההקשר המוזיקלי – שמונחן של שאר ההיקריות בספרי המקרא המאוחרים אינו אלא "לנגן". ראו נ"ה טורטשינר [טורסיני], "חקר מלין, I: למנצח בניגונות", לשוננו ו (תרצ"ד), עמ' 120–126 = הנ"ל, הלשון והספר, כך האמונות והדעות, ירושלים תשט"ז, עמ' 187–192. אופיו המאולץ של פירוש זה ניכר גם בדבריו על המילה לנצח הנקרת באוסטרקון מס' 3 (שו' 11) מלכיש; ראו נ"ה טורסיני, תעודות לכיש: מכתבים מימי ירמיהו הנביא, ירושלים ת"ש, עמ' 72–73 (אני מודה לאורה ליפשיץ, שהפנתה את תשומת לבי למראה מקום זה).

27. השוו ירושלמי סוכה ג, י נד ע"א (מהדורת האקדמיה ללשון העברית, עמ' 647); מגילה א, ח עב ע"א (שם, עמ' 752). יסטרוב במילונו (עמ' 928, ערך "נצחון", סעיף 2) מושך להוראה זו את גם הביטוי נותן נצחון במדרש תהלים פד, ס"א, א (מהדורת בובר, עמ' 370). ועוד הוא קושר להוראה זו (שם, ערך "נצח", סעיף 1) את הוה נצח בתרגום שני לאסתר א 3 (מהדורת שפרבר, עמ' 177). אך טעמו של ביטוי אחרון זה סתום למדי, ונוסח העניין כולו מפוקפק למדי בנקודה זו. (שפרבר הדפיס כתב יד שמסורתו מעורבת ביותר [והוא הדין במהדורות הקודמות לו], ולא מצאתי את הביטוי בכתבי היד שנכללו במהדורות המדעיות לתרגומי אסתר שהוציאי גרוספלד.) לפי שעה אולי יש לפרשו על פי האמור בערך "נצח", ספר ערוך השלם (בעריכת ח"י קאָהוט), ה, ניו יורק תרמ"ט, עמ' 373א. לדעה אחרת ראו יי אבישור, "הופעת עוף השמים וקריעת הבגד: מוטיב בספרות אוגרית ובתרגום שני לאסתר", בית מקרא כ/ס (תשל"ה), עמ' 74 הערה 13.

"שם שוררו לך משה ואהרן ומרים ואבותינו על ים סוף, פארוך, שבחוך, גידלוך, ניצחוך, רוממוך"²⁸ – ומוכן זה שכיח בלשון הפיוט.²⁹ לאור תפוצתה הוראה זו נראית הסתעפות סמנטית צדדית, ובהיותה פרי שיקולים פרשניים-למדניים היא התפתחות טיפוסית ללשון ספרותית.³⁰ תופעה זו מעידה על משקלו של הסגנון הספרותי (בבחינת אילוץ פרגמטי) בעיצוב ההתפתחות הסמנטית. על יסוד הנתונים האלה אפשר להניח, שב"חיבורי דוד" פעל תהליך דומה: פירוש אטומיסטי למונח החידתי בספר תהלים הוליד הוראה חדשה, ותוכנה של זו האחרונה הוכתב מהקשרה הנפוץ ולא מן המשמעות ההיסטורית של המונח. ניתן לתאר תופעה זו בתור הבנה ארכאיסטית של העברית המקראית: בנסותו לפשר בין ספר מלכים לספר דברי הימים ביאר בעל "חיבורי דוד" את המילה מנצח על פי משמעותה – לפי הבנתו – בעברית המקראית, ולא (כפי שהיינו מצפים) על פי ההוראה הרווחת בלשונו הוא. תופעה זו מעידה כמובן על מרכיב "למדני" בלשון החיבור שלפנינו: העדפתו הלשונית של המחבר אינה מתבארת מן ההיערכות הסמנטית של לשון תקופתו, אלא דווקא מן הדבקות במופת הספרותי המקראי.³¹ עם

28. לפי הנוסח המותקן במאגרי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.
 29. ראו למשל המובאות במילון בן-יהודה, ח, עמ' 3762ב, ערך "נצח"³², סעיף ד; וכן "יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 137–138.
 30. השוו גב"ע צרפתי, "מסורת לשון חכמים: מסורת של 'לשון ספרותית חיה'", בתוך מ' בראשור ואחרים (עורכים), מחקרי לשון: מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 451–458. עם זאת, מאלף להשוות את ההתפתחות המתוארת בפנים לתופעה מקבילה מתחום הלשון המדוברת שהגדיר אמיל בנבנישת: E. Benveniste, "Les verbes délocutifs", in A. G. Hatcher & K. L. Selig (eds.), *Studia philologica et litteraria in honorem Problèmes de L. Spitzer*, Bern 1958, pp. 57–63 (*linguistique générales*, I, Paris 1966, pp. 277–285). דלוקוציה היא מנגנון גזירה הדומה לדנומינציה, אך שתי התופעות נבדלות זו מזו משתי בחינות עיקריות: מבחינה מורפולוגית – פעלים דנומינטיביים נגזרים משמות, ואילו פעלים דלוקוטיביים יכולים להיגזר ממילים השייכות לקטגוריות דקדוקיות אחרות ואף מצירופים כבולים; מבחינה סמנטית – פעלים דנומינטיביים אינם מוגבלים בטווח משמעויותיהם, ואילו פעלים דלוקוטיביים מביעים רובם ככולם פעולות שיח. על תופעה זו בעברית העתיקה ראו D. R. Hillers, "Delocutive Verbs in Biblical Hebrew", *JBL* 86 (1967), pp. 320–324; J. Faur, "Delocutive Expressions in the Hebrew Liturgy", *JANES* 16–17 (1984–1985), pp. 41–54; J. H. Tigay, "Some More Delocutives in Hebrew", in R. Chazan, W. W. Hallo & L. H. Schiffman (eds.), *Ki Baruch Hu: Ancient Near Eastern, Biblical and Judaic Studies in Honor of Baruch A. Levine*, Winona Lake 1999, pp. 409–412 (הפועל שענן שהזכיר טיגאי, עמ' 409 הערה 2, נדון לאחרונה בהרחבה – ומכיוון שונה במקצת – במאמרו של מ' קיסטר, "בעיות לקסיקוגראפיות: מוקדם ומאוחר", תרביץ סא [תשנ"ב], עמ' 51–59).
 31. לשון אחר, ביסוד הכתוב הנדון כאן מונחת התופעה אשר יאן יוסטן כינה "פסידר-קלסיציזם":

זאת אין לשכוח, כי הבנה ארכאיסטית ואנכרוניסטית זו מעידה על עצמה שהיא פרי תקופה מאוחרת, ואין בה ארכאיות של ממש, שהרי היא ככל הנראה הבנה מוטעית.³²

לפי דרכי אעיר כי טעות זו מלמדת שלשונו של בעל "חיבורי דוד" כבר משקיפה ממרחק על לשון המקרא. ואמנם ב"חיבורי דוד" נקרים כמה וכמה פרטים המעידים כי לשון החיבור משקפת את ימי הבית השני. לדוגמה: (1) הצורה נבואה, כנגד חזון או דבר ה' בעברית הקלסית;³³ (2) הסינטגמה כל יום ויום, כנגד יום יום או יום ביום בעברית הקלסית;³⁴ (3) הצורה מועדות, כנגד מועדים בעברית הקלסית;³⁵ (4) הצורה תהלים, כנגד תהלות בעברית הקלסית;³⁶ (5) ונראה שגם הצורה לשורר (כנגד לשיר בעברית הקלסית), במובן הטכני של פעולה פולחנית.³⁷

J. Joosten, "Pseudo-Classicisms in Late Biblical Hebrew, in Ben Sira, and in Qumran Hebrew", in T. Muraoka & J. F. Elwolde (eds.), *Sirach, Scrolls, and Sages, STDJ 33*, Leiden 1999, pp. 146–159. אגב, דבקות זו משתקפת בפרט נוסף, הפעם מתחום הדקדוק – ההקפדה על מיקום צורות ויקטול בראשי משפטים, "ויהי (דוד)... ויתן (לו ה')... ויכתוב (תהלים)... ויהי (הכול)", כנגד צורות קטל שלא בראש משפט: "כול אלה) דבר... (אשר) נתן" – בהתאמה לדרכה של לשון המקרא. ברי כי מבחינה טמפורלית שתי הצורות מביעות ברשימת "חיבורי דוד" זמן עבר, כפי שהכיר אל נכון דהמן; U. Dahmen, *Psalmen- und Psalter-Rezeption im Frühjudentum: Rekonstruktion, Textbestand, Struktur und Pragmatik der Psalmenrolle 11QPs^a aus Qumran, STDJ 49*, Leiden 2003, pp. 252–253

32. יוסטן (שם, עמ' 150–151) דן בדוגמה מאלפת הדומה מבחינה טיפולוגית לענייננו כאן: המילה אפעה, שפירושה "נחש" (ישעיהו ל 6; נט 5; איוב כ 16), משמשת בקטע של מגילת ההודיות אשר מבוסס בבירור על ישעיהו נט 5 (הודיות ב 28; השוואה שם ג 12, 17, 18 [ההפניות לפי מהדורת ליכטן]) דווקא במובן "שווא, רשע". הוראה זו משקפת את השפעת המילה היחידאית אפע (ישעיהו מא 24), אך צורה זו בנוסח המסורה אינה אלא שיבוש מן אפס! ברור אפוא כי גם בפרט זה לשון המגילות אינה משקפת מסורת רציפה של לשון מדוברת כי אם פירוש אנכרוניסטי ואטומיסטי של כתובי המקרא.

33. A. Hurvitz, "The Linguistic Status of Ben Sira as a Link between Biblical and Mishnaic Hebrew: Lexicographical Aspects", in T. Muraoka & J. F. Elwolde (eds.), *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls and Ben Sira, STDJ 26*, Leiden 1997, pp. 74–77

34. א' הורביץ, בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית שני, ירושלים תשל"ב, עמ' 70–73.

35. ש' שרביט, "שמות כפולי צורה בריבוי בלשון התנאים", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 355–356 מס' 31.

36. שרביט (שם), עמ' 372–373, מס' 14; N. M. Sarna, "Psalms, Book of", *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem 1971, vol. 13, pp. 1304–1305

37. א' הורביץ, "המונח 'לשכות שרים' שביחזקאל מ, מד ומקומו בתולדות הטרמינולוגיה הפולחנית של המקדש", ארץ ישראל יד: ספר ח"א גינזברג (תשל"ח), עמ' 102–103.

ד. מסקנות

1. בפתח הדברים הוצגה בעיה פרשנית: שאלת מקורו ומובנו של המספר התמוה שנוקב בו בעל "חיבורי דוד" במנותו את מספר המזמורים מסוג "תהלים" שחיבר דוד. אם הניתוח שהוצע כאן מכוון לאמת, מספר זה אינו נתון קלנדרי אלא זכר למקורות הספרותיים שהמחבר השתמש בהם. פרט זה נראה תוצר של פירוש אטומיסטי לכתוב "ומנצחים עליהם שלושת אלפים ושש מאות" (דברי הימים ב 1), אשר המונח מנצחים נתבאר בו לפי הוראה משוערת של המונח (ל)מנצח, השגור בכותרותיהם של מזמורי תהלים, ובהתאמה לכתוב בפסקה שבספר מלכים המונה את חיבורי שלמה (מלכים א ה 12), אשר רשימת "חיבורי דוד" עוצבה בצלמה.

2. הדיון הלשוני העלה כי המרת המונח מנצחים במונח תהלים נובעת מהבנה פסידו־קלסיציסטית של המילה מנצח. אמנם מדובר כאן בפריט לשוני אחד בלבד, ואף הוא נטוע בחיבור כיתתי דווקא, אבל אין לזלזל בעדותו לגבי צד אחד (אך לא יחיד) באופייה של לשון הבית השני בכללה: התפתחות סמנטית זו מעידה על הצד הספרותי באופייה של שכבת לשון זו ועל תלותה הסכולסטית במופת המקראי.

3. לפי דרכנו למדנו גם לקח לעניין הזיקה הספרותית בין "חיבורי דוד" ובין ספר דברי הימים: מסתבר כי בעל "חיבורי דוד" הושפע ישירות מן הקטעים העומדים בספר דברי הימים במקביל לרשימת שבחי שלמה שבספר מלכים, וקרבת התוכן והרעיונות שבין רשימת "חיבורי דוד" ובין ספר דברי הימים אינה משקפת דמיון כללי בלבד, פרי התקופה המשותפת לשניהם, אלא השפעה ספרותית ישירה של האחרון על הראשון.